

't inschrien

twaalftde jaargang nr. 2, april 1980 kwartaaluitgave

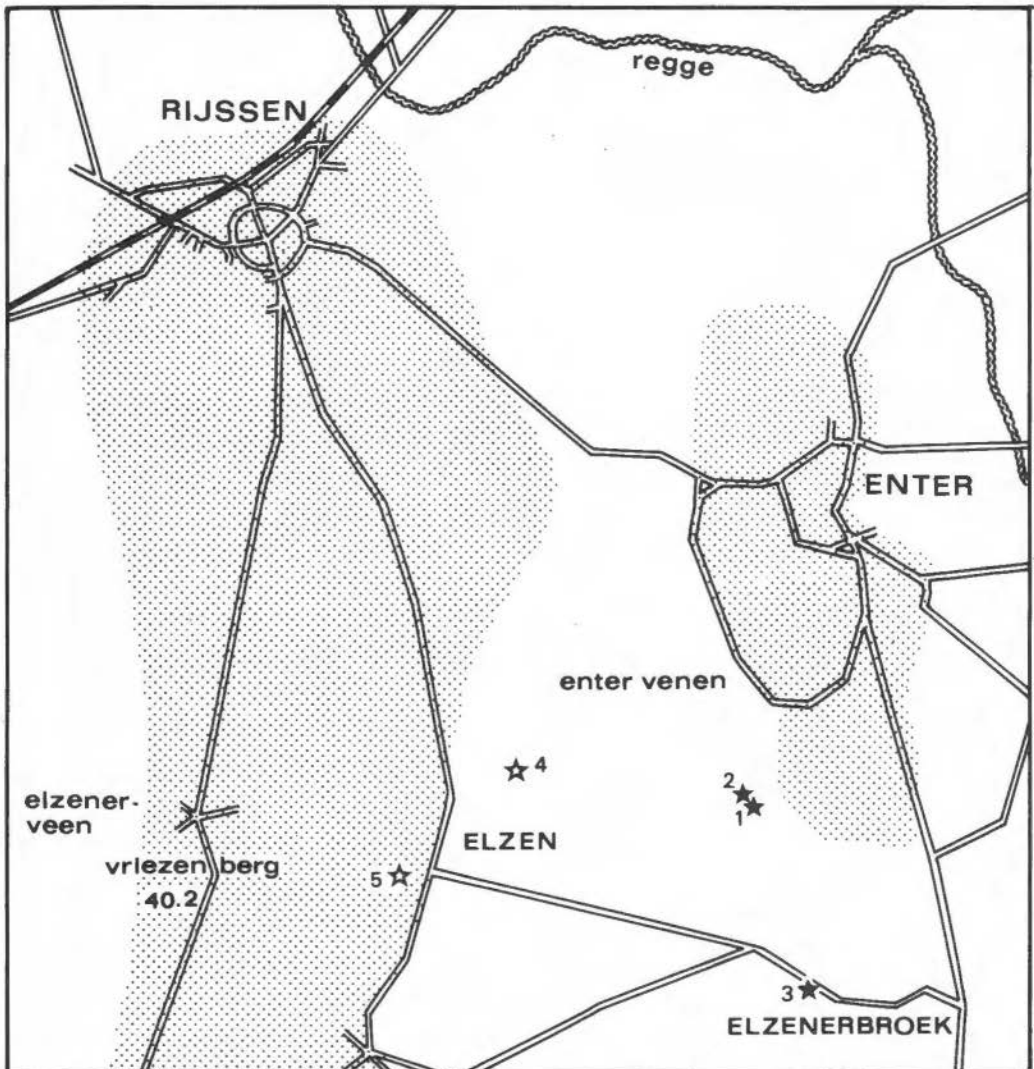

Prehistorische depots uit het Enterveen en Elsenerbroek in West Twente

Inleiding

Tussen de stuwwallen van Rijssen en Enter (gem. Wierden) ligt een één tot twee kilometer brede, laaggelegen strook land, die gedeeltelijk met veen is

Fig. 1 - Geografische situatie rondom Elsen omstreeks 1930. Schaal 1 : 50.000. Stuwwallen gestippeld. Depots 1 t/m 3: exacte vindplaats; depots 4 en 5 zeer globaal gekarteerd.

opgevuld: de Enter venen. In zuidelijke richting gaat deze venige depressie over in het wijde, niet of nauwelijks venige Elsenerbroek (gem. Markelo). Dit broek is vernoemd naar de buurschap Elsen op de oostflank van de Rijssense stuwwal en gelegen ten zuiden van Rijssen. Het gebied van de buurschap Elsen herbergt veel interessante archeologische punten, met name een aantal grafheuvels en grafvelden rondom de Friezenberg en prehistorische nederzettingen direct ten zuiden daarvan. Zij getuigen van een vrij intensieve bewoning aldaar van het Neolithicum tot in de IJzertijd.

De veel kleinere en lagere stuwwal van Enter ligt als een eiland ten oosten van de voornoemde stuwwal van Rijssen. Ook deze stuwwal heeft relatief veel archeologische vondsten opgeleverd. De Enterse stuwwal, die slechts 3,5 bij 1 km meet, is geheel omgeven door moerassen. Ten oosten van deze stuwwal stroomt de Boven Regge, terwijl het oostelijk achterland van de Enterse stuwwal bestaat uit de uitgestrekte laaglanden van onder meer het Bornerbroek, Enterbroek en Deldenerbroek, die de streek van oost Twente afscheiden. Het verkeer in de prehistorie van en naar Enter zal dan ook in hoofdzaak via Elsen hebben gelopen. In de omgeving van de denkbeeldige verkeersweg tussen Elsen en Enter (een veenbrug is er nooit geconstateerd) is een opmerkelijke concentratie van depots bekend geworden, die wij in het onderstaande eens nader willen bekijken.

De depotnummers op fig. 1 corresponderen met de depotnummers in de tekst.

Depot I

In 1935 of iets later, in de maand april, was de toen ca. 20 jarige G.J. Geels uit Enter in het zuiden van het Enterveen kienhout aan het steken met de spade. Het kienhout werd gebruikt als brandhout. De heer Geels spitte het hout uit

in een slecht florerend weiland op het veen, dat ter plaatse 0,5 m dik was. In dit weiland waren kleine bultjes te zien met een iets afwijkende grasgroei, die doorgaans een goed stuk kienhout in de directe ondergrond verraadden. Bij het steken in een van deze bultjes stuitte de heer Geels op een steen, wat hem terecht bevreedde. Daartoe nieuwsgierig geworden groef hij de steen uit, die op ca. 20 cm diepte in het veen was gelegen. Deze steen bleek een onbewerkte natuursteen te zijn, een zwerfkei van bijna twee vuist groot. Direct onder deze steen vond de heer Geels allereerst een draad, waarschijnlijk van brons, en vervolgens drie grote barnstenen kralen en vier bronzen voorwerpen. De draad wierp hij weg en besteedde er verder geen aandacht aan. De overige voorwerpen waste hij in een nabij gelegen sloot en nam ze mee naar huis. Later op de dag heeft de vinder de plek veen nog eens goed nagespit, echter zonder nader resultaat. De vondst onder de steen besloeg een oppervlakte van nauwelijks 20 cm doorsnede, terwijl het diepst gelegen voorwerp, welke wist hij niet meer, ca. 20 cm onder de steen was gelegen. Aldus luidde het verhaal, dat de vinder in 1969 met aanvullingen in 1979 aan ondergetekende vertelde. Coördinaten vindplaats: 28 D - 235.50/476.81.

Het bericht van de heer Geels was niet alleen van belang voor de details over de vondstomstandigheden, maar ook omdat de beschikbare documentatie over deze vondst van G.J. ter Kuile het bijeen behoren van bronzen en barnsteen geenszins buiten twijfel liet. Deze documentatie bestond onder meer uit een tweetal artikeltjes van zijn hand uit 1938 in het Dagblad van het Oosten, waarin (overigens andere) bronzen en barnsteen kralen gescheiden genoemd werden. Uit persoonlijke notities van ter Kuile in zijn exemplaar van W. Pleyte's overzicht van overijsselse archeologica (1885) was het bijeen behoren van

bronzen en barnsteen ook niet volkomen duidelijk. De gevonden voorwerpen zijn destijds door de heer Geels afgegeven aan een schoolhoofd te Enter, de heer Dijken, die ze in 1938 aan ter Kuile, die inspecteur bij het onderwijs was, afdroeg voor zijn archeologische collectie. Deze belangrijke collectie met aantekeningen is in 1954 aangekocht door de Oudheidkamer Twente (huidig inventarisnummer: 934 a t/m g) na het overlijden van ter Kuile. Ter Kuile's relatief uitgebreide en vaak goede aantekeningen over hem bekende archeologische vondsten uit Twente boden ons hier dus veel later nog de gelegenheid tot het verzamelen van nadere gegevens.

Het depot bestaat uit:

- a). De helaas verwijderde, waarschijnlijk bronzen draad met een geschatte lengte van ca. 40 cm.
- b). Drie grote, afgeplatte barnstenen kralen met een enigszins eivormige omtrek en een cilindrische doorboring. De twee grootste kralen hebben een maximale lengte van resp. 45 en 39 mm en een doorboring van 12 mm doorsnede. De kleinste van deze twee kralen mist een stuk. De kleinste van de drie kralen meet 27 mm en heeft een doorboring van 10 mm. Deze kraal is lichter van kleur dan de beide grote kralen. Hoewel barnsteen van nature wel in midden en noord Nederland voorkomt, zal het buitengewone formaat van de kralen wel wijzen op import, waarschijnlijk Scandinavië of noord Duitsland (Brongers en Woltering 1978).
- c). Een 29,5 cm lange bronzen staaf met een vierkante dwarsdoorsnede van 7 bij 7 mm. Naar de uiteinden loopt de staaf iets dunner uit.
- d). Een gebroken bronzen staafje met een restlengte van 12,5 cm en een ovale dwarsdoorsnede. Het uiteinde is iets omgebogen.
- e). Een bronzen ring met ronde dwarsdoorsnede en een diameter van 38,5-40

mm. De uiteinden van de ring zijn ingesnoerd. Aan de ring bungelt een stukje bronsdraad met twee windingen.

f). Een spatelvormige naald (met ontbrekende punt ?) met een lengte van 179 mm en een vierkante tot iets ovale dwarsdoorsnede. Onder de platte kop toont de naald een kenmerkende uitbuiging. De voorwerpen hebben een matgroen patina.

Slechts één voorwerp uit het beschreven depot geeft een duidelijke aanwijzing over de datering van deze vondst, en wel de uitgebogen naald met spatelvormige kop. Deze 'Spaten(kopf)nadel' behoort tot de groep der 'Kropfnadeln' en is rond de 6e eeuw v. Chr. gedateerd. De naald bezit een fraaie parallel van ijzer te Gr. Ilsede in noord Duitsland (Tackenberg 1934, p. 13 en Taf. 4, 12). 'Kropfnadeln' komen zeer spaarszaam voor in Nederland, maar vormen een regelmatige verschijning in Duitsland. Uit Overijssel is alleen het hier besproken exemplaar uit het Enterveen bekend. Zowel de 'Kropfnadel' als de grote barnstenen kralen wijzen aangaande hun herkomst dus waarschijnlijk in noordoostelijke richting.

De opgegeven vondstomstandigheden maken wel duidelijk, dat het depot van bronzen en barnstenen voorwerpen in een ondiep kuiltje in het veen is neergelegd en gemarkeerd werd door de steen. Deze steen heeft ten tijde van de deponering waarschijnlijk aan het toenmalige veenoppervlak gelegen. Sedert die tijd moet het veen de kei hebben overgroeid met ten minste de opgegeven 20 cm, wanneer wij nog rekening houden met enige recente inklinking van het veen en het eventuele afsteken van schadden.

Ons inziens is dit depot uit het Enterveen niet aan de bodem toevertrouwd met de bedoeling om permanent en definitief afstand te doen van de voorwerpen, zoals wel het geval is bij offergaven. De volgende aanwijzingen kunnen voor deze indruk worden aangehaald:

1). De functie van de steen kan haast geen andere zijn geweest dan die van een merksteen, welke de eigenaar (korte tijd) later in staat moest stellen het depot in het veenmoeras terug te vinden. 2). Deze zwerfkei boven de voorwerpen moet speciaal van hogere gronden zijn meegenomen. Het zuidwestelijk deel van de lage stuwwal van Enter is de dichtstbij gelegen opduiking, waar veel grote en kleine zwerfstenen gevonden zijn. Het depot ligt 200 m westelijk van de rand van deze stuwwal. De prehistorische eigenaar van het depot kwam kort voor de ingraving van zijn kostbaarheden dan ook het meest waarschijnlijk van de Enterse stuwwal. Elsen lag immers zo'n 2 km verderop. 3). Ook de aanwezigheid van enige 'baren' of halffabrikaten en beschadigde bronzen onder de voorwerpen doen eerder in de opzet van een tijdelijk dan van een permanent bedoeld depot geloven.

Hoe dan ook, de eigenaar heeft in ieder geval zijn verborgen eigendommen niet meer op kunnen halen. De bronzen voorwerpen uit het depot kunnen ons nog wat naders vertellen over die eigenaar. Het depot bevat zoals gezegd enige bronzen in ruwe vorm en beschadigde voorwerpen. Zulke voorwerpen zijn bijna alleen te verwachten bij een (reizende) bronssmid of metaalbewerker. Uit de voorafgaande Bronstijd zijn hiervan meerdere voorbeelden bekend. Uit de oude bronzen kon de smid op zijn reisdoelen de aldaar gewenste nieuwe voorwerpen gieten of smeden. Samenvattend kunnen wij stellen, dat het depot uit het Enterveen rond de 6e eeuw v. Chr., aan het eind van de vroege IJzertijd, is te dateren en dat de vondsten waarschijnlijk met een tijdelijke opzet voor ogen werden neergelegd door een reizende bronssmid met een noordoostelijke herkomst.

Depot II

Omstreeks 1941 vond D. Wolfs enige dagen na elkaar een stenen bijl en een vuurstenen sikkelmes op dezelfde of bijna dezelfde plek. Deze plek ligt slechts ca. 100 m noordwestelijk van het depot Enterveen I. De vondsten deed de heer Wolfs bij het scheuren van grasland op veengrond iets ten zuidwesten van de kleine stuwwal van Enter. Coördinaten: 28 D ca. 235.44/476.87. Volgens de vinder was het veen ter plaatse (nog?) ca. 20 cm dik en bedroeg de ploegdiepte ca. 25 cm, waarbij het onder het veen liggende zand juist werd aangesneden. Volgens de vinder kleefde in ieder geval aan het eerstgevonden voorwerp, de bijl, nog veen. De vondstomstandigheden geven wel aan, dat bijl en sikkelmes destijds ontlep zijn ingegraven of zelfs aan de oppervlakte neergelegd kunnen zijn. Ook hier kan het veenoppervlak door onder meer afplaggen verlaagd zijn.

De bijl, een breedtoppige 'Fels Rechteckbeil' met klokvormige omtrek en licht gebutste snede van een zeer donker groen gesteente, behoort tot de meest bekende vondsten uit het Neolithicum. De maten van de bijl bedragen: 140 bij 74 bij 40 mm. Het licht beschadigde sikkelmes van grijze vuursteen heeft door het eeuwenlange verblijf in het moeras een vlekkelig, geelachtig bruin patina verkregen, dat een fractie van een millimeter dik is. De tweezijdig fraal geretoucheerde gekromde kling bezit alleen aan de basis nog een klein stuk van de cortex, van het oorspronkelijk oppervlak van de vuursteenknol. Maten sikkel: 154 bij 42 bij 12 mm.

De vuurstenen sikkels, destijds gevat in een greep van hout of been, worden momenteel gedateerd in de late Bronstijd/vroege IJzertijd (Groenman-van Waateringe en van Regteren Altena 1961), voor welke periode de sterkste aanwijzingen bestaan. Wanneer bijl en sikkelmes echter bij elkaar zouden behoren, wat gezien de vondstomstan-

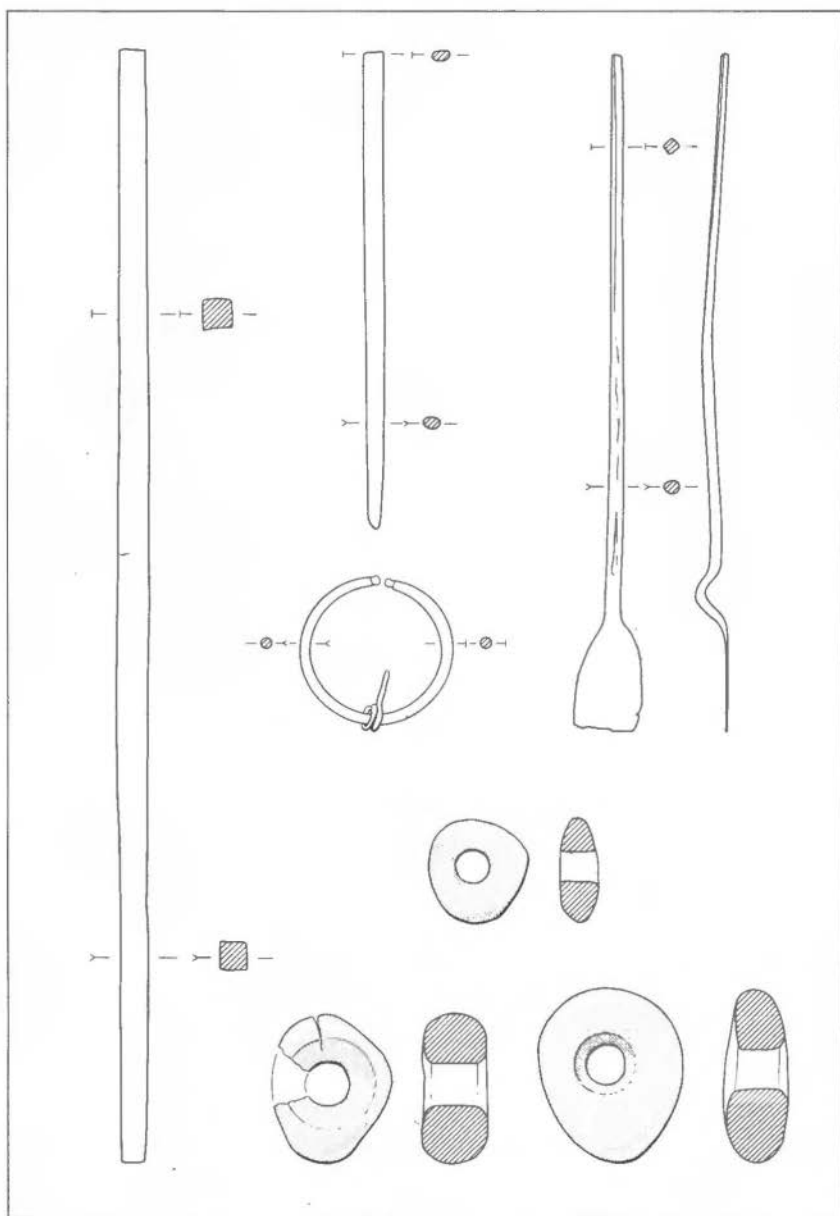

Fig. 2 - Depot I (vroeg IJzertijd) uit het Enterveen. Schaal 1:2.

digheden weliswaar niet aantoonbaar is, maar wel het meest waarschijnlijk, dan zou ten minste dit sikkelmес een neolithische, zeer waarschijnlijk een laat neolithische datering (ca. 20e eeuw

v. Chr.) moeten hebben. Ofwel de bijl zou uitzonderlijkerwijs tot de late Bronstijd/vroeg IJzertijd (ca. 10e - 5e eeuw v. Chr.) gerekend moeten worden. De vuurstenen sikkelmessen worden en werden overigens ook vaak ruimer gedateerd dan in de late Bronstijd/

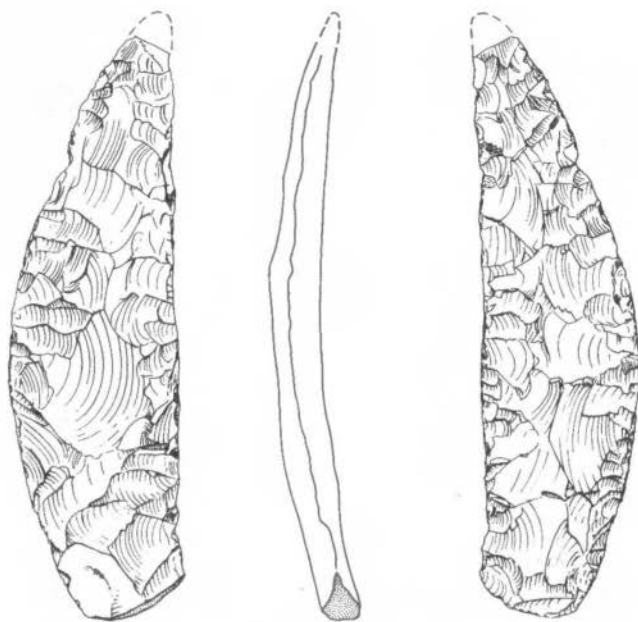
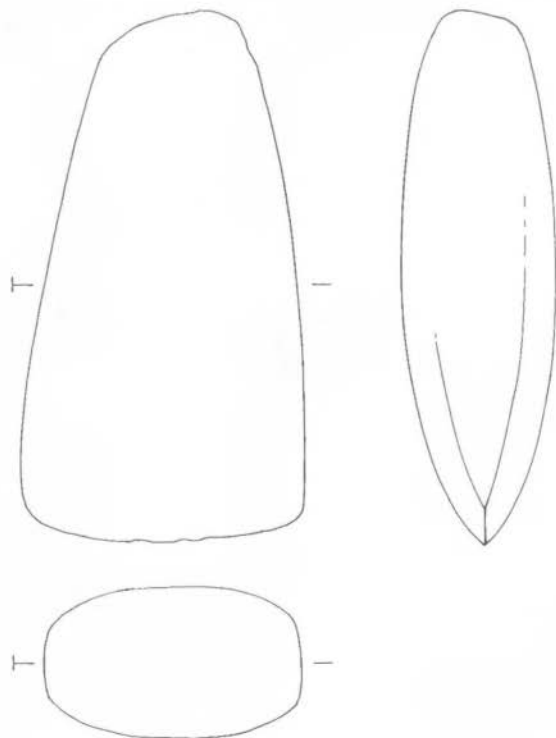

Fig. 3 - Depot(?) II uit het Enterveen. Schaal 1 : 2.

vroege IJzertijd, en wel vanaf het Neolithicum tot in de IJzertijd (Maier 1971). Daar de dateringen voor de beide voorwerpen dus niet zonder meer eensluidend zijn en de vondstomstandigheden meer dan één mogelijkheid open laten, is ook de vraag naar het bestaan van één of twee depots hier niet met zekerheid te beantwoorden.

Of het hier nu één of twee depots betreft, de vondsten behoren ons inziens het meest waarschijnlijk tot een votief depot, of anders gezegd, de vondsten zijn bewust in het moeras gedeponeerd als offers. Voor de categorie van de (vuur)stenen bijlen is dat wel het meest duidelijk. Zeker in Overijssel zijn en worden er regelmatig stenen bijlen in al dan niet voormalige moerassen en dalen gevonden, of algemener gesteld, in eertijds onbewoonde en onbewoonbare gebieden. Het is daarom vanwege het aantal malen, dat dit gegeven naar voren komt, dat aan offers gedacht kan worden. Aan 'verloren voorwerpen' kan slechts incidenteel gedacht worden. De gedachte aan votief depots wordt bovendien duidelijk versterkt door het voorkomen van meerdere vondsten tesamen in moerassen en dalen in artefact-rijkere gebieden als noord Duitsland en Denemarken.

Depot III

Omstreeks 1931 vond landbouwer A. Slots een bronzen speerpunt bij het graven van een sleuf voor een waterleiding. De vindplaats ligt diep in het Elsenerbroek. Coördinaten: 28 D - 235.89/475.58. Ter plaatse is laaggelegen, vochtige zandgrond aanwezig. De speerpunt is van een hier te lande algemeen type zonder specifieke kenmerken. Aan de holle konische schacht bevinden zich twee smalle vleugels, terwijl op de basis van de schacht, in het verlengde van de vleugels, twee enigszins ovale nietgaatjes voorkomen teneinde de speerpunt aan een houten steel te kunnen bevestigen. Het matglanzende, donker groene patina op de

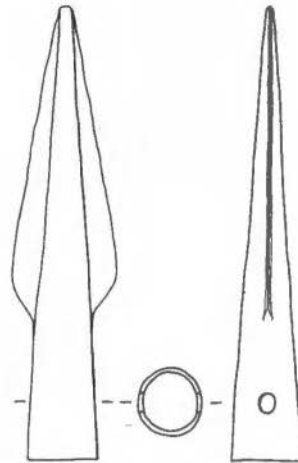

Fig. 4 - Depot III uit het Elsenerbroek. Schaal 1 : 2.

speerpunt bevestigd zijn eeuwenlange ligging in vochtige grond. Lengte speerpunt: 118 mm. De vondst is niet nauwkeuriger te dateren dan de Bronstijd. Evenals bij de vondst van een stenen bijl, is van een enkel exemplaar moeilijk te zeggen of het een verloren voorwerp, een votief depot of een tijdelijk bedoelde ingraving betreft. Alleen wanneer meer soortgelijke vondsten, in dit geval dus bronzen speerpunten uit dalen en moerassen bekend zijn, kan dat een aanwijzing vormen voor de interpretatie van offergaven. In Overijssel zijn inderdaad de meeste speerpunten, op een bestand van ruim 15 exemplaren, gevonden in dalen en moerassen. Als voorbeelden noemen wij hier de vondsten uit de Heriker Meene (gem. Markelo), uit het veen bij IJsselham, uit Vroomshoop en uit Hardenberg, terwijl het patina van enige speerpunten met minder exact bekende vindplaats hetzelfde verraadt.

Depot IV

Reeds vóór 1885 (Pleyte 1885, Butler 1965) zijn in het veen bij Elsen enige bronzen voorwerpen tesamen gevonden. De exacte vindplaats is nooit achterhaald, maar een plek nabij de grens

van het Elsenerbroek en het Enterveen lijkt het meest waarschijnlijk te zijn. Het enige mogelijke alternatief is het Elsenerveld en -veen ten noordwesten van de Friezenberg. Daar zijn echter minder ontginningswerkzaamheden uitgevoerd. Nogal suggestief hebben wij depot IV daarom ten noordoosten van de buurschap Elsen gekarteerd.

Uit dit depot zijn vier bronzen voorwerpen bekend, die te dateren zijn in de late Bronstijd. De voorwerpen bevinden zich in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, terwijl gipsafgietsels van de drie kokerbijlen in de verzameling van de Oudheidkamer Twente te Enschede liggen. Het depot bestaat uit:

1. Een kokerbijl van het Seddiner type. Lengte: 108 mm. Dit bijltype bezit een trommelvormige verdikking van het bijlichaam, hetgeen ontleend schijnt te zijn aan bijltypen uit Denemarken en noord Duitsland. Uit Overijssel is slechts één ander exemplaar van dit type bekend, en wel uit Almelo, (collectie Eshuis in de OKT).

2. Een kokerbijl met imitatie vleugels en geprofileerde mond. Lengte: 129 mm.

3. Een kokerbijl met minder geprofileerde mond. Op de twee brede zijden onder het mondprofiel toont de bijl een verticale groeflijn. Bijlengte: 107 mm.

4. Het fragment van een bronzen kokermes.

Zoals vele noord nederlandsse bijlen zijn ook deze bijlen waarschijnlijk producten van de regionale Hunze-Eems industrie uit het grensgebied van Drente en Duitsland. Het is ook hier weer moeilijk te zeggen of het depot als tijdelijke berging bedoeld was of als offer, dus met een permanente opzet aan de grond is toevertrouwd. In ieder geval is ook dit depot in een moeras gedeponeerd.

Depot V

In maart 1846 (Ov. Alm. 1847, Pleyte 1885, Butler 1965) werd dit bronsdepot uit de late Bronstijd gevonden te Elsen.

Noch de exacte plaats, noch de al dan niet moerassige toestand ervan is bekend. Het heeft er echter alle schijn van dat dit depot buiten een moeras gevonden is. De vondsten lagen volgens het vondstbericht dicht opeen in een wal tussen bouwland en heide, op een diepte van 4 à 5 voet, dat is ca. 1.20-1.50 m. Gezien de diepte-opgave van de vondst heeft deze ons inziens eerder onder dan in het akkerwallekje gelegen. Het patina op de voorwerpen is overwegend glanzend donker groen, hetgeen een indicatie vormt voor de ligging in hogere gronden.

Het depot bestaat uit:

1. twee omega-armbanden, versierd met groeflijnen.

2. een getordeerde ring met 1 1/2 winding. Diam: 75 mm.

3. een gesloten ring met planconvexe dwarsdoorsnede. Diam : 77 mm. Aan de ring is een gewonden bronsdraadje bevestigd.

4. Ringvormig gebogen en teruggeslagen bronsdraad met een uitgeslagen lengte van ca. 33 cm.

5. Snede-fragment van een kokerbijl.

6. In de twee 19e eeuwse publicaties wordt nog een grote ring afgebeeld.

De sieraden onder punt 1t/m 4 bevinden zich in de OKT onder de nummers 385, 386, 387, 400 en 401 (behalve de omega-armband nr. 401, die omstreeks 1970 is gestolen).

Depot VI

Nauwelijks een kilometer ten zuiden van depot III vond landbouwer G.J. Leeftink omstreeks 1920 een strijdhamer van groensteen (diabaas) bij ploegwerkzaamheden in het zuidelijk Elsenerbroek. Coördinaten: 34 B ca. 235.4/474.8. De vondst behoort tot het type R van Addink-Samplonius. De strijdhamer bezit als bijzonder kenmerk een verticale gleuf in de nauwelijks aanwezige steelgatversterkingen. Lengte hamer: 103 mm, breedte: 52 mm, dikte 38 mm bij de nek tot 48 mm

bij de snede. De diameter van het licht konische steelgat bedraagt 19 - 22 mm. Datering: laat Neolithicum.

Conclusie

De zes behandelde depots, op nummer V na alle in het al dan niet venige moeras gevonden, dateren dus van het laat Neolithicum tot in de vroege IJzertijd. Dit is in overeenstemming met vondsten uit andere overijsselse moerassen en dalen, zoals het grote veenbekken van Vriezenveen. Bij de mede-beschouwing van deze andere gebieden komen ook de midden en late IJzertijd nog enigszins naar voren door vondsten van enige fibulae uit de IJzertijd. De Bronstijd is in de depotvondsten van Enter en Elsen relatief sterk vertegenwoordigd door bronzen voorwerpen, die zeker in onze ertsloze streken kostbare voorwerpen geweest moeten zijn. Bovendien zijn in Overijssel de bronzen uit moerassen aanzienlijk talrijker dan de bronzen uit graven, in welke laatste categorie zij slechts zeer spaarzaam voorkomen. De frequentie van de moeras- en dalvondsten, hetzij als losse objecten, hetzij als meerdere objecten tesamen, moet dus in belangrijke mate terug te voeren zijn op offergaven. Deze votief depots zijn dus met een permanente opzet in of op de moerassige bodem gelegd. Onze conclusies over dal- en moerasvondsten uit Enter en Elsen en uit Overijssel in het algemeen sluiten bijna geheel aan, zowel in datering als in interpretatie, op de gegevens en conclusies van Zimmermann (1970) over zuidwest Duitsland. Niettemin zien wij in depot I een tijdelijk bedoelde verberging van de voorraad van een bronsmid. Voor de bronsdepots IV en V, de laatste dus van buiten het moeras, is eenzelfde verklaring mogelijk. Volgens deze theorie ontstaat er dan echter wel een opmerkelijke concentratie van depots van bronsmeden uit de urnenveldentijd rond Elsen. Dit temeer, daar elders

in Overijssel slechts één ander groot depot bekend is, en wel te Ommereschans, dat dateert uit de midden Bronstijd.

In het bovenstaande is wel duidelijk geworden, dat de dal- en moerasvondsten een niet te onderschatten vondstgroep vormen. Een flink percentage van deze vondsten moet o.i. als votief depot beschouwd worden, maar een juiste duiding voor ieder individueel depot stuit meestal op onduidelijkheden.

A.D. Verlinde

Literatuur

- Addink-Samplonius, M., 1968: Neolithische stenen strijdhamers uit midden-Nederland. *Helinium* 8, p. 209-240.
- Brongers, J.A. en P.J. Woltering 1978: De prehistorie van Nederland, economisch-technologisch. Haarlem.
- Butler, J., 1965: Ook eens iets voor dames. *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 83, p. 163-195.
- Butler, J., 1969: Nederland in de Bronstijd. Bussum.
- Groenman-van Waateringe, W. en J.F. van Regteren Altena 1961: Een vuurstenen sikkel uit de voor-romeinse IJzertijd te Den Haag. *Helinium* 1, p. 141-146.
- Maier, R. 1971: Neue Urgeschichtsfunde aus der Gemarkung Rispel, Gemeinde Leerhufe, Kr. Wittmund. *Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte* 40, p. 244-248.
- Overijsselsche Almanak 1847: Voorwerpen van brons. *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren* 12, p. 255-262.
- Pleyte, W., 1885: Nederlandsche oudheden van de vroegste tijden tot op Karel den Grote (deel Overijssel).
- Tackenberg, K., 1934: Die Kultur der frühen Eisenzeit in Mittel- und Westhannover. Hildesheim en Leipzig.
- Zimmermann, W.H., 1970: Urgeschichtliche Opferfunde aus Flüssen, Mooren, Quellen und Brunnen Südwestdeutschlands; ein Beitrag zu den in Opferfunden vorherrschenden Fundkategorien. *Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen* 6, p. 53-92.

Twickel en de Hervormde gemeente te Delden

Begin van de betrekkingen met de kerk van Delden

De eerste heer van Twickel, die in verband met de kerk van Delden genoemd wordt is Johan van Twickel (midden 15de eeuw) 1). Hij bezit het patronaatsrecht, is collator van verschillende vicarieën en van hem is waarschijnlijk de opdracht uitgegaan tot de bouw van het zuiderzichschip met het bijbehorend koor, waarmee in 1464 is begonnen 2). Blijkens een actie van scheiding en deling van 1541 3) worden de nagelaten goederen van zijn kleinzoon Johan van Twickel, bijgenaamd de Rijke, tussen zijn schoonzoons Goosen van Raesfelt en Unico Ripperda zodanig verdeeld, dat Van Raesfelt in het bezit komt van onder meer het huis Twickel en de 'geestelijke Leenen' in de kerk van Delden. Wanneer in 1792 twist rijst over het recht tot het beroepen van de predikant komt een voor de heer van Twickel, Carel George van Wassenaer, opgestelde verdediging van de rechten 4) op deze benaming 'geestelijke lenen' terug. De term wordt dan uitgelegd als 'de collatie of Regt van praesentatie van Pastoors, Praedikanten, Kusters in Opperdirectie of Opperbestiering van en over het Kerkgebouw en de beschikking over Vicarijen, Praebenden of Canonikesyen'.

De procedures voor het beroepen van de (eerste) predikanten.

In 1601 wordt de kerk aan de protestanten toegewezen. De classis en de drost van Twente zetten de 'in de meininge van de pausdom persisterende' pastoor af, waarop de gemeente wordt

aangeschreven binnen 14 dagen een bekwame predikant te beroepen. Hierop wordt niet gereageerd. De in 1602 gearriveerde ds. Arnoldus Kemerus vertrekt in 1605 naar Teckelenburg zonder ooit voor Delden beroepen te zijn geweest.

Na een onduidelijke tijd, waarin de kerk weer door pastoors wordt bediend, brengt men een beroep uit op ds. Georgius Solingius. Helaas is over de hierbij gevolgde procedure niets naders bekend. Ook van het bestaan van een kerkeraad blijkt in deze tijd nog niets.

Na Solingius' dood in 1617 verwerpt de classis het in 1618 door de burgemeesters en de kerkmeesters (beheerders van de kerkelijke goederen) uitgebrachte beroep van ds. Henricus Meyling en wel omdat deze predikant Arminiaans was 5).

Als de gemeente een verzoek van de classis om een Gomarist te beroepen negeert, krijgt deze ds. Joannes Henricus Rapaeus toegezonden. Na diens vertrek in 1620 naar de graafschap Marck volgen, door uitblijven van een een beroep vanuit de kerkelijke gemeente zelf, de classicale beroepen van ds. Henricus Schuerhiovius (1621) en ds. Joannes ter Mollen (1636).

Ter Mollen overlijdt kort na zijn aankomst in Delden 6). Vlak voor zijn sterven in 1674 verklaart Ter Mollens opvolger Rutgerus Putmannus aan de richter van Delden, dat hij indertijd op presentatie van Jan van Raesfelt, drost van Twente, tevens heer van Twickel, door de kerkeraad van de gemeente is beroepen 7). Zijn acte van aanstelling bevindt zich niet in het huisarchief

Twickel, waardoor we voor de gang van zaken bij zijn aanstelling zijn aangegeven op de tekst van de bovengenoemde verdediging van 1792 8). Hierin is sprake van een beroep van Rutgerus Putmannus door Jan van Raesfelt, dat in eerste instantie door de classis is afgewezen, aangezien de stem van de gemeente niet in het beroep was betrokken. 'Naderhand', een precieze aanduiding geeft het stuk niet, maar wellicht is dit in 1636, gaat de classis toch nog accoord.

De beroeping van de zoon van ds. Putmannus, Paulus, geeft aanleiding tot grote moeilijkheden. De heer van Twickel, Adolph Hendrik van Raesfelt, verdedigt zijn recht op de collatie uitdrukkelijk. Dit blijkt met name uit een aan zijn dochter gedichteerde, algemene uiteenzetting over zijn goederen en rechten 9). Hij brengt daarin de volgende argumenten naar voren: de stichting van de predikantsplaats door de heren van Twickel, blijkende uit het jaarlijks door de predikant op paasavond aan het huis Twickel te schenken paasbrood met een kan wijn; de jaarlijks aan de pastorie door de heren van Twickel geschonken steun van f 120,-; de bouw van (een deel van) de kerk door Johan 'de Rijke' van Twickel.

Terwijl Van Raesfelt buitenlands verblijft, trachten de overige goedsheren de gang van zaken in hun voordeel te wijzigen. Door ingrijpen van de drost van Twente krijgt de heer van Twickel uiteindelijk toch het alleenrecht op de coalitie. Al met al kan de loopbaan van de loopbaan van Putmannus jr. in 1674 zijn aanvang nemen. In 1722 begint de strijd echter weer van voren af aan. De kwestie van de beroeping komt voor bij Ridderschap en Steden. Deze manen de partijen met elkaar tot een oplossing te komen; maar als dit niets uithaalt, autoriseren zij de drost van Twente en de burgemeester van Deventer om namens de Deldense gemeente een beroep uit te brengen. Dit komt dan aan

ds. Georgius Fredericus Racer, de vader van de welbekende Mr. Jan Willem Racer 10). Deze procedure herhaalt zich in 1744 bij de beroeping van ds. Jacobus de Rhoer 11).

In 1746 verloopt het allemaal wat vrediger: het komt tot een accoord tussen de heer van Twickel enerzijds en de overige goedsheren met de burgemeesters van Delden anderzijds. De heren van Twickel, Oldemeule, Hachmeule en Dubbelinck plus de burgemeesters van Delden stellen een lijst op. Hieruit kiezen zij in gezamenlijk overleg drie kandidaten, die aan de heer van Twickel ter collatie worden voorgelegd 12).

De stichting van de tweede predikantsplaats.

Ondertussen groeit de hervormde gemeente gestadig. In 1755 zijn er meer dan 1300 gemeenteleden. Daarom wordt in 1760 uit de vicarie Trium Regum een tweede predikantsplaats gesticht 13).

De heer van Twickel en de burgemeesters van Delden, samen de collatoren van deze vicarie, treffen een regeling. Het predikantscontractement zal bestaan uit de inkomsten van de vicarie: dat is plm. f 160,- per jaar, welk bedrag door de heer van Twickel wordt aangevuld met een rente van 3% van een kapitaal van f 3000,-. Ridderschap en Steden verlenen daarbij nog een subsidie van f 250,-. Voor de beroeping formeert de heer van Twickel een nominatie van drie personen, die aan de burgemeesters wordt voorgelegd.

De situatie rond 1760

Een instructieboek voor de burgemeester van Twickel opgesteld in 1760 14) geeft een duidelijk beeld van de dan heersende verhoudingen tussen de heer van Twickel, de overige goeds-

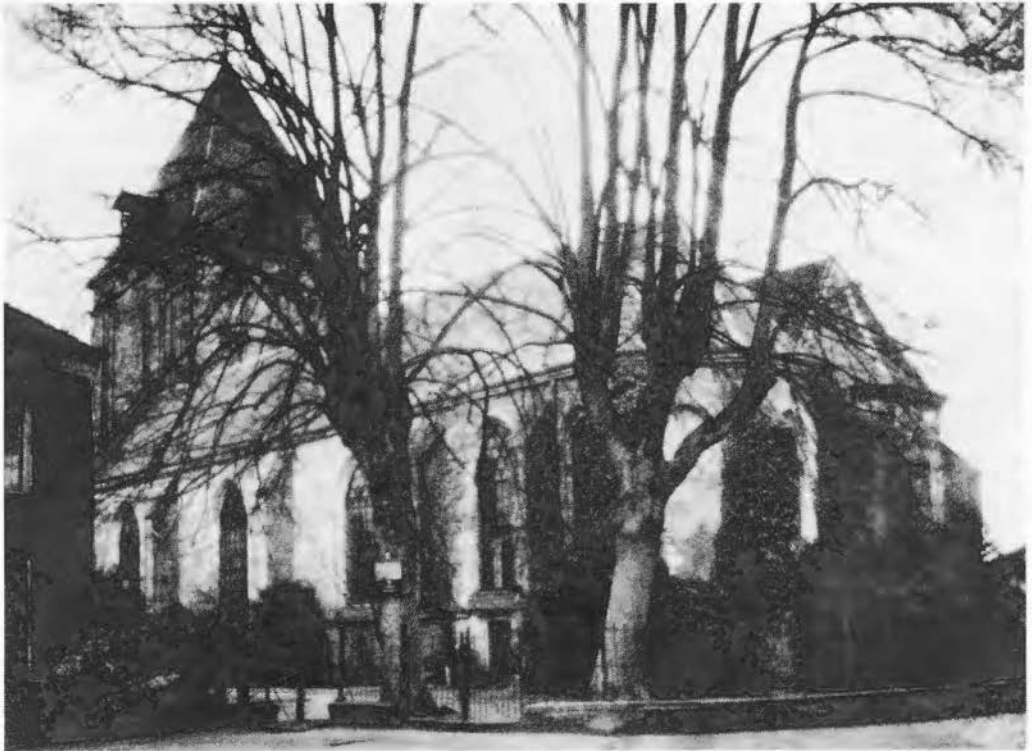
heren van het kerspel en de burge-meesters van Delden. De heer van Twickel - hij bezit op dat moment ook de havezathen Hachmeule en Dubbelinck - noemt zich erf-over- en opperkerkmeester, waarmee hij aan wil geven dat hij zich als de primus interparis onder de goedsheren beschouwt. Hij heeft de directie over de kerkegoederen en het onderhoud van de kerk. De grotere rekeningen worden dan ook op ordonnantie van de erf-over- en opperkerkemeester betaald. Wanneer de middelen van de kerk niet toereikend zijn, worden deze door de goedsheren aangevuld uit de overschotten van teveel opgehaalde verpondingsgelden. De rentmeester van de kerkegoederen, te kiezen uit de gegoede burgerij, wordt door de Deldense burgemeesters voorgesteld om daarop door de heer van Twickel benoemd te worden. Bij afwezigheid

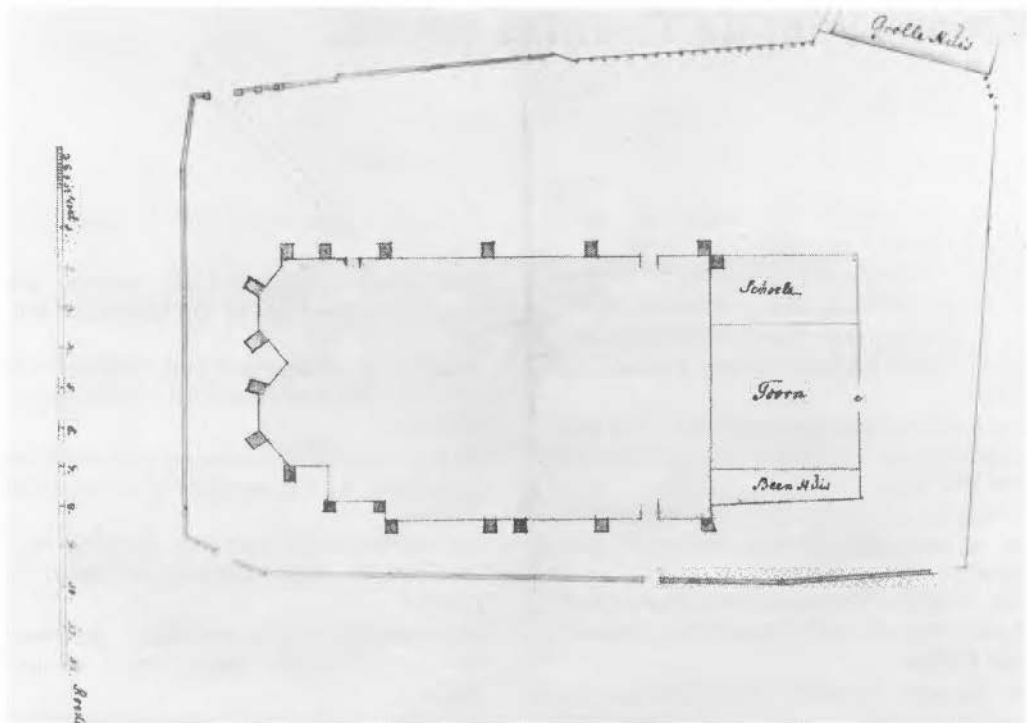
van de heer van Twickel dient zijn rentmeester volgens de aanwijzingen in het instructieboek een waakzaam oog te houden op de gang van zaken.

Twist over de gang van zaken en de collatie

In de jaren '80 van de 18de eeuw onder leiding van de heer van Twickel een restauratie van de kerk ter hand genomen. De werkzaamheden vloten echter weinig. De kerkeraad is dusdanig ontevreden, dat hij in 1788 een request bij Ridderschap en Steden indient. Na nog een tweede request komen Ridder-schap en Steden uiteindelijk in actie. Resultaat van hun inmenging is de uitschrijving door de heer van Twickel, Carel George van Wassenaer, van een

De Hervormde Kerk te Delden (vóór de restauratie van 1968, een nader tijdstip is mij onbekend.)

Plattegrond van kerkgebouw en kerkhof, einde 18e eeuw.

vergadering van kerkmeesters. Van Wassenaer stelt zich daarbij op als (enige) over- en opperkerkmeester. Dit, zoals te denken valt, tot groot ongenoegen van de burgemeesters, die zich als mede over- en opperkerkmeesters beschouwen. Van weerszijden daagt men elkaar uit bewijzen te leveren voor het bezitten van het (enige) over- en opperkerkmeesterschap. In deze situatie ontvalt de gemeente de oudste (of eerste) predikant en de beroeping van een opvolger doet de strijd nog heviger oplaaien. Wederom wordt Ridderschap en Steden om een uitspraak gevraagd. De kerkeraad en de burgemeesters zenden requesten, terwijl de heer van Twickel door richter E.H. Putman een uitgebreide deductie laat opstellen 15).

Aafke Brunt

Noten:

1) Stukken uit het huisarchief Twickel betreffende bemoeiingen met de hervormde

gemeente te Delden, inv. nr. 4.

- 2) Hulshoff A.L., Restauratie van de Middeleeuwse Kerk van Delden, Jaarboek Twente deel 9, 1970, blz. 21-29.
- 3) Huisarchief Twickel, voorlopig inv. nr. 428.
- 4) Zie noot 1.
- 5) Röring W.G.A.J., Kerkelijk en Wereldlijk Twente, Oldenzaal, 1910, blz. 29-35.
- 6) Geerdink E., Eenige bijdragen tot de Geschiedenis van het Archidiaconaat en Aarts priesterschap Twenthe uit de nagelaten schriften en mededelingen van wijlen J. Geerdink, pastoor te Lutte. Heruitgave Hengelo, 1978, blz. 356-365.
- 7) Stukken uit het huisarchief Twickel betreffende bemoeiingen met de hervormde gemeente te Delden, inv. nr. 6.
- 8) Zie noot 1.
- 9) Huisarchief Twickel, nog ongeinventariseerd deel.
- 10) Rijksarchief in Overijssel, Statenarchief (inventaris Ter Kuile) inv. nr. 46.
- 11) Idem, inv. nr. 68.
- 12) Stukken uit het huisarchief Twickel betreffende bemoeiingen met de hervormde gemeente te Delden, inv. nr. 1.
- 13) Idem, inv. nr. 1165.
- 14) Huisarchief Twickel, nog ongeinventariseerd deel.
- 15) zie noot 1.

wordt vervolgd

Kreerk vuur de Twentse spraok

Op 21 november 1975 wördn de vereniging ôpricht ôp 't Everlo in Vaolt.

Op 21 november 1975 werd de vereniging opgericht op het Everlo in Volthe.

De vuurnaamste doelstelling is 't propageern van 't Twents in alle sectoorn van 't levn.

De voornaamste doelstelling is het propageren van het Twents in alle sectoren van het leven.

't Twents nich zein as 'n monument mer as ne lewntige spraok, gebroekt nich alleen

Het Twents niet zien als een monument, maar als een levendige taal, gebruikt niet alleen

in beslôtn kreenk (hoesgezin), mer owveral, woor 't recht van bestaon hef. in besloten king (huisgezin), maar overal, wâar het recht van bestaan heeft.

De vereniging is d'r vuur alman, vuur de Twentenaarn, dee Twents schriewt, lest, praot,

De vereniging is er voor iedereen, voor de Twentenaren, die Twents schrijven, lezen, spreken,

verstaot, mer ok vuur leu, ok nich-Twentenaarn, dee belangstelling hebt vuur 't Twents.

verstaan, maar ook voor mensen, ook niet-Twentenaren, die belangstelling hebben voor het Twents.

Ounze aktiviteitn liegt ôp 't gebied van a) Contactn met aandere dialektkringn zao-as

Onze activiteiten liggen op het gebied van a) Contacten met andere dialektkringen zoals

Salland-Oost-Veluwe, Achterhook-Liemers, welke twee met ouns 't Verbond van

Salland-Oost-Veluwe, Achterhoek-

Lijmers, welke twee met ons het Verbond van

Neersasse Dialektkringn vormt, elk kwartaol 't tedschrift 'De Moespot' oetgif.

Neersasse Dialektkringen vormen, dat elk kwartaal het tijdschrift 'De Moespot' uitgeeft.

b) Saamnstein van ne schriefwieze vuur 't Twents. c) Organisatie van oecumenische

b) Samenstellen van een spelling voor het Twents. c) organisatie van oecumenische

kaerkdeinstn in de strektaal, woorvan d'r elk joor veier plaats vindt. d) lesriege

kerkdiensten in de streektaal, waarvan er elk jaar vier plaats vinden. d) cursus Twents. e) Toneel in de strektaal. d) Oetgevn van nen plakker 'Praot Twents'.

Twents. e) Toneel in de streektaal. d) uitgeven van een sticker 'Praot Twents'.

Wieder heb wie belangstelling en propageer wie a) 't Dialekt ôp school, at 't mer

Verder hebben wij belangstelling en propageren wij a) het dialekt op school, als het maar

gaod gebroekt wördt tot bevordering van 't korrekte Nederlands, b) 't oetgevn

goed gebruikt wordt tot bevordering van het korrekte Nederlands, b) het uitgeven

van 'n Twents woordnbook, c) 't oetgevn van strekbeuk, d) anverwante zaakn as

van een Twents woordenboek, c) het uitgeven van streekboeken, d) aanverwante zaken als

folklore, boerndaansn, leedkes, kuinst enz.

folklore, boerendansen, liedjes, kunst enz.

Veier maal per joor wōrdt d'r nen leedn-hōlting holdn,

Vier maal per jaar wordt er een ledenvergadering gehouden,

woorin vuur de pauze loopnde zaakn. wōrdt behandeld en nao de pauze wat aans

waarin voor de pauze lopende zaken worden behandeld en na de pauze iets anders

zao-as nen sprekkerd, dia's, ne daansgroep of wat dan ok.

zoals een spreker, dia's een dansgroep of wat dan ook.

Ounze vereniging taelt nō 12-2-1980 186 leedn. De contributie bedreg f 20.00 per joor.

Onze vereniging telt nu 12-2-1980 186 leden. De contributie bedraagt f 20.00 per jaar.

Wie hopt, dat wie zōlt oetgreujn tot ne dusdāōnige volksmassa, dee ouns

Wij hopen, dat wij zullen uitgroeien tot een dusdanige volksmassa, die ons

de wissigheid gif, dat de Twentenaar nich alleen ziene strektaal wil beholdn,

de zekerheid geeft, dat de Twentenaar niet alleen zijn streekttaal wil behouden,

mer ok wil oetdregn in alle facetn van 't levn.

maar ook wil uitdragen in alle facetten van het leven.

Vuurzitter: Margreet Hermelink Bavelds-dennen, Johanninksweg 114, Noord Deurningen

Voorzitter: Margreet Hermelink Bavelds-dennen, Johanninksweg 114, Noord Deurningen,

Secretaris: Hennie van Nei Engberman Oldnzelsestraat 6 Rossum (Ov.). Tel. 5411 - 503

Secretaris: Hennie Engelbertink Oldenzaalsestraat 6 Rossum (ov.)

Penningmeester: Koos van Smid, Koop-

man Mercuriusstraat 18 Hengel. Tel. 05400 - 23204

Penningmeester: Koos Koopman Mercuriusstraat 18 Hengelo.

Wiedere bestuursleedn: Verdere bestuursleden:

Gerard Kristen Klinkeweg 30 Hengel. tel. 05400-17811

Gerard Kristen Klinkeweg 30 Hengelo

Rikie Vrieler-Niejhof Neptunnusstraat 2 Hengel. tel. 05400-19452

Rikie Vrieler-Nijhof Neptunnusstraat 2 Hengelo.

DE TWENTSE SPRAOK IS 'T WEERD,
DA'J OE OPGEWY AS LID VAN 'N
KREENK VUUR DE TWENTSE SPRAOK

Vuur f 20,00 in 't joor en door krie'j ok nog de moespot vuur.

Gehoord en Gelezen

Twentsche Courant 1979 - 1980

21.11 Arbeidershulsjes in Oud-Borne gerestoureerd; 22.11 Gesprekken overdracht Grote Kerk gaan voort (Enschede); 24.11 'Hoor, zegt het voort' klinkt weer in Borne; 26.11 'Soaseler mōl' draait op gemeenschapskracht; 28.11 Aandacht voor de midwinterhoorn; 1.12 Twickelhuusjes houden de gemoederen bezig; 6.12 Glas in lood ramen worden hersteld (Piechelmus, Oldenzaal); 12.2 Spoor van oudste boerderij uit Overijssel blootgelegd (Dalfsen); 18.12 Ruim twee ton in kas, toch geen dakreparatie (St. Jozef, Enschede); 22.12 Velen in de weer om historische namen op te sporen (betr. veldnamenonderzoek Losser); 24.12 Melkrijders voor het laatst met bussen naar fabriek (Denekamp); 27.12 Zilveren hoorn naar Hengelo; 4.1 Antieke ophaalbrug over gracht rond kerk Saasveld; 5.1 Haaksbergse boerderij op lijst van monumenten; 7.1 'Tussenvorm' op de midwinterhoorn; 9.1 N.H. Kerk (Goor) gesloten: brandgevaar erg groot; 12.1 Klaassens rijkdom van het Twentse taaleigen (in memoriam H.H. Klaasen, Albergen); 19.1 Restauratie boerderij Berenbroek; 26.1 Industriële revolutie: mensen achter opkomende techniek; 8.2 Onthullende expositie over textielverleden; 9.2 Het gezicht van de textiel; 1.3 Het beulswerk der jaren '30 (betr. graven Twentekanaal). Serie W. Rietman, Dag stedeke van gisteren (Diepenheim); 22.12 Gastheren in 'De Zwaan'; 29.12 't Hotel met

De Noordmolen en de kwetsuren

Soms kan een artikel, volkomen onbedoeld door de schrijver ervan, iemand kwetsen en schade berokkenen, die niet eens in het bedoelde artikel genoemd of zelfs maar gesuggereerd wordt. Dat was en is het geval met mijn klacht onder de titel 'Restauratie van de Noordmolen te Delden' in 't Inschrien van juli 1979 (11e jg. pag. 38-39). Het slachtoffer is dan de architect D. Huls-

hoff te Den Haag, die zoals bekend in ons Twenteland menige restauratie tot een goed einde heeft gebracht. Er zijn nu lezers, die met mijn artikel als 'bewijs' de door mij aangeduide restauratiefouten de heer Hulshoff in de schoenen schuiven. GEHEEL TEN ONRECHTE!!!

Mijn artikel is in de kern de letterlijke tekst van een brief aan de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RMZ) te Zeist. In een telefoongesprek over deze restauratie met een 'molenambtenaar' van deze dienst stelde deze nl.: 'Wij (d.i. dus RMZ-H.) hebben de Noordmolen precies weer zó hersteld als die voordien was'. Hoewel overtuigd (uit aanschouwen) van het tegendeel ben ik toch maar eens wéér gaan kijken en bekijken en heb toen de weerslag van mijn bevindingen neergelegd in genoemde brief en - toen daar geen reactie op kwam - in 't Inschrien. Het is dus duidelijk, dat in eerste instantie RMZ verantwoordelijk is. De heer Hulshoff, die aanvankelijk wél van RMZ de restauratie-opdracht had gekregen, is er in verdere ontwikkeling en uitvoering geheel buiten gehouden.

Ik hoop dat de heer Hulshoff hiermee van blaam in dezen is gezuiverd. De vraag gesteld in de voorlaatste allinea van mijn Inschrienartikel is nu ook beantwoord. Zelf beschouw ik de Noordmolen nu min of meer als verprutst, maar misschien vindt U, lezer, dat wel te sterk.

H. Hagens

de lindebomen; 5.1 Sociëteit 'Gezellig Verkeer'; 12.1 Invasie van Stokkumers; 26.1 'Teumig gaan' is er niet bij; 2.2 De tol in het Westerfliet;

Tubantia - Dagblad van het Oosten 1979 - 1980

26.11 Saasvelder molen draait weer volop; 30.11 Midwinterhoornblazen raakt steeds meer in; 6.12 Grondsporen 3600 jaar oude boerderij ontdekt (Wilsteren-Dalfsen); 11.12 Raad unaniem achter restauratie beiaard (Enschede); 11.12 Oudheidkamer (Rijssen) deze maand naar Rozegaard; 14.12 Fiat raad voor koop toren St. Georgius (Almelo); 18.12 Genoeg geld voor restauratie Jozefkerk (Enschede); 22.12 Franse tuin rond kasteel Weidam; 24.12 Dr. Hijzeler, een jongen van de heide; op zoek naar mens uit het jaar één....; 27.12 Roepblazers eindigden hoog in strijd om Zilveren Hoorn; 28.12 Kasteelkerk Het Weidam heeft een nieuwe functie; 29.12 Laatste klopje stierf in 1932 in Hengelo; 7.1 Vasser melodieblazers beste bij de junioren; 7.1 Restauratie monument Weversweg 2 (Wierden); 12.1 Kozakkenpark was eens een begraafplaats (Enschede); 12.1 Voor restaurateurs blijft er eeuwig werk in Oldenzaal....(Plechelmus); 18.1 Conservatrice Schroeder verlaat Textielmuseum; 22.1 Dorpskern Borne op monumentenlijst; 26.1 Industriële revolutie in textiel museum begonnen; 2.2 Pastoor Eensman tegen afscheiding van Enter; 4.2 Ingrijpende restauratie van dak Huize Singraven; 9.2 Ootmarsumse jongen vindt bewijs, dat oermens hier was; 7.2. Eland van Borne te zien in Natura Docet; 16.2 Drie weefsters in reliëf bij Schutterveld; 23.2 Veenmuseum (Vriezenveen) heeft expositiegebouw; 6.3 De eland van Borne kan al bijna weer lopen....; 7.3 Museumbestuur heeft inrichtingsplan Triogebouw gereed (veenmuseum Vriezenveen).